

Андрей Острянко

ВЫСШАЯ ШКОЛА НА ЧЕРНИГОВЩИНЕ И РЕФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В 1920-1930-х гг.

В статье рассмотрены процессы реформирования высших учебных заведений на Черниговщине в ходе реформ системы образования в 1920-1930-х гг. Представлены документы, которые свидетельствуют о попытках объединения Черниговского и Нежинского институтов. Документы раскрывают обстоятельства, в которых актуализировался вопрос об объединении двух вузов, а также характеризуют позиции власти, администрации институтов по поводу этой проблемы.

Ключевые слова: Черниговский ИНО, Нежинский ИНО, высшая школа, реформа.

Andrii Ostrianko

CHERNIHIV REGION HIGH SCHOOL AND REFORMING THE EDUCATION SYSTEM IN 1920-1930s

In the article the reform of Higher Education, and Chernihiv regional High Schools in particular, is described. The documents, which give evidence of attempts to unite Chernihiv and Nizhyn Institutes, are represented. The documents disclose the circumstances in which the question of the two institutes merger was actualized, as well as characterize the position of the authorities, administration of institutions on this issue.

Key words: Chernihiv IPE, Nizhyn IPE, High School, reform.

Стаття надійшла до редакції 6.11.2015

УДК [336.27 - 058] : 94 (477) "194"

Володимир Гаврилов

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСОВІ ПОЗИКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДОБРОБУТ СЕЛЯН У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Стаття присвячена вивченню проблеми держаних фінансових мобілізацій у перші роки після нацистської окупації. Предметом розгляду є позики відбудови і розвитку народного господарства, які прийшли на зміну воєнним позикам. Встановлено, що типовим явищем було порушення принципу добровільності, а також реалізація позики з використання жорсткого адміністративного впливу. Доведено, що ці заходи, серед інших, суттєво погіршували матеріальне становище колективізованого селянства.

Ключові слова: позика, фінансові зобов'язання, фінансова мобілізація, підписка, сплата.

Проблеми фінансування великих економічних проектів завжди стояли на порядку денному радянської владної машини. Так було у роки індустріалізації, так було у часи воєнного лихоліття, так було і у період відбудови. Отримання зовнішніх кредитів було неможливим з ряду причин, тому доводилося розраховувати на внутрішні джерела. Одним із таких джерел було використання заощаджень населення через примусове вилучення готівкових коштів. Окремим способом фінансової мобілізації був випуск та поширення серед населення облігацій внутрішніх державних позик.

За час війни було випущено облігації 4-х воєнних позик та 4-х грошово-речових лотерей, від реалізації яких до бюджету надійшло понад 72 млрд. крб. [20, с. 215]. Загалом внески громадян до фонду оборони та державні військові позики покривали майже п'яту частину всіх військових затрат.

Проведення підписки серед селян і збір грошей за позикою організовувався сільрадами через своїх уповноважених. Графік кампанії затверджувався райвиконкомом. Кожен уповноважений прикріплювався виконкомом сільради до певної групи селян. Поряд з фінагентами під час поширення позики на дільницях мали перебувати депутати сільради і всіма силами надавати їм необхідну допомогу. Податковим агентам за роботу по позиці виплачувалась винагорода в розмірі 0,5% від суми, що надійшла через них до банку. Винагорода виплачувалась у два етапи. Перший – через два місяці після початку підписки і другий – після закінчення розрахунків по позиці.

По четвертій державній воєнній позиці на 26.12.1945 р. від селян Сумщини надійшло 43 047 тис. крб. (55,2% до суми підписки), на Чернігівщині було зібрано 64 265 тис. крб. (74,9%). Загалом по УРСР на цей же час надійшло 70,1% коштів до суми, на яку змусили підписатись населення [22, с. 7].

Зазначимо, що велика кількість фінансових мобілізацій та їхній постійний характер виснажували селянське середовище і це відповідним чином позначалось на результатах подібних кампаній. Так, реалізація 4-ї грошово-речової лотереї була передбачена на рівні 40 тис. крб. у Сумській області та 39 тис. крб. у Чернігівській. На листопад місяць 1944 р. підписка склала на Сумщині 84,6%, а внесено було лише 34,0% від суми підписки, а на Чернігівщині відповідно 101,5% та 46,2% [18, с. 7]. Тому керівництво на місцях, незважаючи на категоричну заборону, намагалося заздалегідь розпочати підготовчу роботу, щоб на початок розміщення вже мати якісь результати. Позики постійно популяризувались на всіх масових заходах, у офіційних та культурних установах, районній пресі [10].

Розміщення четвертої державної воєнної позики було розпочато 1 травня 1945 р. Але вже з 20 квітня в районах були проведені наради голів сільрад, голів правлінь колгоспів, секретарів партійних і комсомольських організацій, фінансового активу, комісій сприяння Держкредиту, опубліковано ряд статей в обласній та районній пресі з питань популяризації позик. У нормативних документах по розміщенню цызь позики передбачалось, що вона, “як і позики минулих років проводиться на суворо добровільній основі, кожен сам визначає розмір підписки” [20, с. 277]. При оплаті підписки селянами у кредит, перший внесок мав бути зроблений не пізніше десятих днів з моменту підписання, а залишок суми поступово, але не рідше одного разу на місяць, з тим, щоб уся підписка була оплачена до 1 березня 1946 р. Облігації позики видавались лише після повної оплати.

Облігації четвертої воєнної позики були випущені на суму 25 млрд. крб. строком на 20 років. Було 2 види облігацій – виграшні і відсоткові. Кожна з них була самостійною частиною позики і відрізнялась одна від іншої формою виплати доходу. Серед населення поширювався виграшний випуск. Відсотковий призначався для розміщення по колгоспах. Відсоткові облігації випускались номіналом в 1 тис. крб., 500 крб. та 100 крб. і нарахування на них становили 2 % в рік. Серед колгоспів Сумської області планувалося розмістити облігацій на суму 4 млн. крб., Чернігівської – 3,5 млн. крб. [12, с. 14].

На облігації виграшного випуску виграші встановлювались у розмірі 50 тис., 25 тис., 10 тис., 5 тис., 1 тис., 500 та 200 крб. на стокарбованцеву облігацію. До отримання облігацій, тобто до сплати всієї підписної суми, підписник участі у розиграшах не брав, а з 1 квітня 1947 р. взагалі втрачав право на отримання облігацій.

Розміщення облігацій четвертої воєнної позики в УРСР становило 3240 млн. крб. Поширення позики серед колгоспів виглядало на ній зовсім мізерно – 60 млн. крб., а показники внесків робітників і колгоспників суттєво не різняться – відповідно, 1630 та 1550 млн. крб. Але при цьому зауважимо, що селяни за свою працю практично не отримували грошей, а переважно натуральну платню, до того ж після збору врожаю. Таким чином, гроші для оплати підписки, селянин міг добути лише в результаті продажу продукції, виробленої на власній присадибній ділянці. Разом з тим звернемо увагу на те, що позичкові кампанії проводились за єдиним графіком і розпочинались у травні, тобто після зими та весняної сівби, коли переважна більшість жителів села чекала нового врожаю. Але саме на них була звернена особлива увага. В інструктивному листі з ЦК КП(б)У до обласних комітетів партії Сумської та Чернігівської областей згадувались лише ця категорія населення. “Запропонувати обкомам, міськкомам, райкомам КП(б)У за прикладом минулих років вжити всіх заходів, щоб оплата селянами своєї підписки, в основному, була проведена протягом травня цього року” [12, с. 31]. У розрізі цих областей спостерігаємо значну перевагу у планах розміщення облігацій серед селян ніж серед робітників, відповідно – 80,9 і 52,0 млн. крб. у Сумській та 80,4 і 38,0 млн. крб. у Чернігівській. Та навіть на середину грудня відсоток оплати до підписки становив у Сумській області 54,4 %, в Чернігівській 74,2% [20, с. 125].

Як уже зазначалося, позика проголошувалась справою цілком добровільною. Але у випадку відмови від сплати районні уповноважені часто вдавались до тероризування селян і вдень і вночі, доки вони, доведені до відчаю, не погоджувались на домагання фінагентів [7, с. 160]. Постійний пресинг з боку фінагентів призводив навіть до самогубств, як це сталося з жителькою с. Будне Охтирського району Сумщини П. Бондар [1, с. 17]. Жила вона з неповнолітньою донькою, її чоловік загинув на війні, сина мобілізували до школи фабрично-заводського навчання.

Як свідчить доповідна записка начальника Срібнянського районного відділення НКВС начальника обласного управління того ж відомства Єгорову та секретарю Чернігівського обкому Кузнецову, “керівні партійні та радянські працівники Срібнянського району допускають грубі викривлення лінії партії. Замість проведення розумної роз’яснювальної роботи, займаються викручуванням підписчиків на позику” [12, с. 34]. Так, секретар райкому по кадрах Якименко 3 травня затримав і під збройним конвоєм направив до районного відділу НКВС бригадира з колгоспу “17 партз’їзд” Клименка після його відмови підписатись на позику. Також 3 травня уповноважені райкому партії та райвиконкому Жижко і Драгола та голова Дегтярівської сільради Доценко провели квартирний обшук у жінки, чоловік і син якої були на фронті, і вилучили речі в рахунок підписки на позику. У неї було вилучено два відрізи тканини, дві хромові шкіри та чоловічі черевики. Обшук

супроводжувався побиттям, а на останок вона також була затримана і направлена до райвідділу НКВС, де ще кількох жінок тримали у холодній кімнаті, забороняючи сидати, та за три доби дали лише 300 грамів хліба. Крім того, за доповідною до ЦК партії прокурора УРСР, у Срібнянському районі мали місце 4 випадки, коли за розпорядженнями уповноважених райкому за відмову від підписки у селян забирали корів [12, с. 167]. Подібні дії були грубим порушенням діючого законодавства оскільки, конфіскація худоби не була передбачена навіть за судовими вироками. Винятки у 38 статті кримінального кодексу стосувалися лише одноосібних селянських господарств, де було сказано, що “за невиконання в строк державних обов’язкових натуральних поставок і за несплату грошових платежів можна конфіскувати все майно”, окрім житлового будинку та найнеобхідніших речей хатнього вжитку [8, с. 68].

Але навіть такими методами досягти запланованих показників було вкрай важко. Наприкінці 1945 р. у селян-колгоспників та одноосібників Сумщини було зібрано 53,6% від запланованої суми, на Чернігівщині 73,1% [12, с. 212]. Досить поодинокі випадки внесення селянами великих сум готівки, зважаючи на хронічне безгрошів’я, не могли стати прикладом для багатьох колгоспників, хоча і набували великого розголосу та популяризації. Так, у доповідній до ЦК партії було відзначено колгоспників сільгоспартілі імені Крупської Коропського району Чернігівської області Пашка Семена, який по четвертій військовій позиції підписався на 20 тис. крб. і тут же вніс готівкою 10 тис. крб. та члена колгоспу імені Комінтерну Мостового, котрий підписався і відразу вніс 25 тис. крб. Героями таких платежів, як правило, бували пасічники.

Четверта воєнна позика була останньою з серії. Їм на зміну прийшли позики відбудови і розвитку народного господарства. Проводилися вони за тим самим сценарієм, що й попередні, в ті ж строки та такими самими методами і, як правило, результатами. Перша позика відбудови і розвитку народного господарства почала реалізовуватись з 3 травня 1946 р.

Рішучість обласного та районного начальства доповнювалась запобадливістю на місцевому рівні. Сільради часто брали на себе завищені зобов’язання, які в більшості випадків виконати не могли, а в кінцевому результаті страждав простий колгоспник. Так, за планом реалізації державної позики відбудови і розвитку народного господарства на Олишівський район припадало зібрати 2 100 тис. крб. Ладинська і Хрещатинська сільради, беручи зустрічні зобов’язання, зголосилися зібрати відповідно 80 і 185 тис. крб. [2, с. 56]. Але яким би заходам впливу вони не піддавали колгоспників, тут не змогли зібрати більше 81% та 71% підписної суми. На весь район тільки одна Церковищанська сільрада, отримавши «підтримку» з району у вигляді команди уповноважених, виконала зобов’язання, зібравши за два дні 95 тис. крб. Її робота була відзначена премією у сумі 1,5 тис. крб. і перехідним Червоним прапором [3, с. 49]. Це був один з найвищих показників у області. В інших районах картина була зовсім іншою. У селах Чернігівського району на 17 вересня 1946 р. було зібрано від 13,4 до 24,3 % запланованих сум [4, с. 58]. Ще меншими були показники в селах Тупичівського району – від 7,5% до 20% [5, с. 57].

У Чернігівській області загалом необхідно було зібрати 65 млн. крб., в Сумській – 56 млн. крб. Але справа підписки на позику в перші дні просувалась повільно. На одному з останніх місць у республіці була Сумська область – 49 % по підписці і 14,3 % по збору готівки [19, с. 78]. Та вже на початок червня у Сумській області зібрали 64,9 % коштів від підписної суми. Відзначилось начальство Чернігівщини, більш ніж на 2 млн. крб. перевищивши підпискою заплановану суму і зібравши 79,7 % коштів до суми підписки. Тобто, бодай частково, почала реалізуватись вказівка забезпечити у перший місяць підписної кампанії максимально можливу суму готівки, а потім, упродовж року, домагатись від селян виконання решти зобов’язань. Подібна тенденція збереглася і у наступному 1947 р. під час реалізації вже другої державної позики відбудови і розвитку народного господарства. Тоді за травень місяць було зібрано готівкою 60,7 % підписної суми в Чернігівській та 58,5 % у Сумській областях [21, с. 52]. Значного розголосу набуло виконання усього плану збору готівки упродовж місяця по Борзнянському району Чернігівської області [6].

Проведена у 1947 р. грошова реформа стосувалася також і державних позик. Була проведена конверсія всіх раніше випущених облігацій, за винятком позики 1947 р., тобто раніше випущені позики об’єднувались в єдину позику, причому обмін проводився у співвідношенні 3 крб. в облігаціях попередніх позик на 1 крб. в облігаціях нової єдиної позики [9, с. 461].

Показники розміщення третьої, четвертої, та п’ятої позик на перший місяць підписки по цих областях коливались в межах 53,2% – 58,5% [13, с. 63]. Але внесення готівки на цей же час було значно меншим і становило 36,5 – 54,7%. Та використання як економічних, так і позаекономічних чинників впливу на селян дозволяло державі зрештою домогтись запланованих показників.

Наприклад, вже по п'ятій позиції відбудови і розвитку ще за півроку до завершення підписки, готівкою надійшло по Чернігівській області 40 727 тис. крб., по Сумській 35 380 тис. крб., що становило, відповідно, 98,1 та 95,4%% [13, с. 254]. Підписка на позику 1951 р. також проходила традиційно мляво. Всупереч вказівці проводити повний збір готівки упродовж травня, серед населення Чернігівської області було лише проведено підписку на 56,1%, а готівкою зібрано тільки 31,4% до суми підписки [16, с. 97]. У багатьох селах були виявлені факти злочинних дій представників влади. Так, голова Ворошилівської сільради Білопільського району Сумської області Никонов разом з дільничним уповноваженим райвідділу МДБ, депутатами сільради та уповноваженим по позиції проводили обшуки та незаконні вилучення хатнього майна в помешканнях колгоспників [17, с. 5]. Лише за п'ять днів травня до ЦК КП(б)У надійшло 80 скарг на подібні дії. Заявники скаржилися на залякування та погрози, обшуки та затримання, переорювання присадибних ділянок та вилучення худоби. З Чернігівщини таких заяв надійшло шість. За цей же період до Чернігівського обкому надійшло біля 30 заяв майже з усіх куточків області. Так, в с. Горбові Куликівського району селян тероризували вночі, щоб домогтися підписки. Багато селянських господарств с. Хоробичі Городянського району було обшукано, а їхніх господарів побито, у с. Вертіївці Ніжинського району голова колгоспу та бригадир переорали городи у селян, які відмовилися підписатись на позику [17, с. 67]. У Сумській області суддя Гершуненко для залякування завів кілька фіктивних справ і погрожував розправою непокірним селянам [17, с. 75]. Аналіз статистики скарг до фінансових органів на неправомірні дії інспекторів свідчить, що більшість з них були обґрунтованими. Найвищі показники скарг припадають на 1950 р. коли їх офіційно в УРСР було зафіксовано 249 034, а відсоток задоволення цих скарг становив 67,2 %. У подальші роки спостерігаємо зменшення кількості скарг на чверть, але відсоток задоволення скарг був все одно дуже високий, і перевищував межу 50 %.

Як свідчить довідка про результати перевірки підготовки до розповсюдження державної позики, не дивлячись на чіткі вказівки про необхідність затвердження кожного сільського уповноваженого по позиках на засіданні райвиконкому, все ж були непоодинокі випадки, коли цього порядку на місцях не дотримувалися [14, с. 50]. У результаті такого недбалого ставлення до затвердження уповноважених, часто ці посади обіймали некомпетентні та злочинні особи, які привласнювали гроші та облігації [11].

За інформацією Чернігівського обкому КП(б)У по постанові ЦК КП(б)У від 10 січня 1953 р. та доповідній записці Міністерства Державного контролю УРСР "Про збочення, допущені в ряді областей при розміщенні Державної позики серед сільського населення", Бобровицький, Н.Басанський, Сосницький, Чернігівський та ряд інших районів області допустили грубі порушення при розміщенні позики. Було встановлено, що фінансові органи окремих районів області, намагаючись приховати погану роботу на селі по розміщенню позики і створити видимість успішного проведення підписки на позику серед селян, стали на шлях обману держави. Така практика привела до того, що сума підписки була штучно занижена на 2 661 тис. крб. План підписки було виконано всього на 84.5%, а збір готівки станом на 1 січня 1953 р. склав 60 920 тис. крб. або 82.4% до суми підписки [15, с. 5].

Досить частими були випадки зловживань, що допускались фінансовими співробітниками. Наприклад, агент Глухівського райфінвідділу Ф. Божок присвоїв 13 077 крб. У Краснопільському районі Сумської області було встановлено, що агенти Баранцевської та Лазневської сільрад не прозвітували перед центрошадкасою по позиції на суму 2 100 крб., у зв'язку з тим, що уповноважені по підписці Г. Близнюк та Ф. Дяченко розтратили зібрані на позику гроші. По Сумській області за 1952 р. було виявлено 139 випадків розтрат, зроблених податковими агентами на суму 131 тис. крб., у зв'язку з чим було засуджено 39 і знято з роботи 97 чол. Дисциплінарним стягненням за службові недогляди було піддано 42 особи [14, с. 47].

Позики, проголошені абсолютно добровільною справою, під час їх реалізації набували вкрай примусового характеру. Добровільний аспект повністю ігнорувався, і на перший план завжди виходили планові показники підписки та збору готівки. Крім того, умови участі в цих акціях були розроблені таким чином, щоб домогтися від учасників повного виконання фінансових зобов'язань, оскільки неповне, або виконання не в зазначені строки, позбавляло їх повністю або частково права на отримання доходу. Зобов'язання держави, навпаки, розтягнулися на багато років і залишилися часто невиконаними.

Джерела та література:

1. Державний архів Сумської області, ф.Р-3486, оп.1, спр.47.
2. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф.Р-2634, оп.7, спр.35.
3. ДАЧО, ф.Р-2634, оп.7, спр.62.
4. ДАЧО, ф.Р-69, оп.15, спр.13.
5. ДАЧО, ф.Р-84, оп.8, спр.8.
6. Деснянська правда. 1947. – 7 червня.
7. Из архивів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1994. – №1. – С.160.
8. Кримінальний кодекс УРСР. – К.,1958. – С.69.
9. Постановление Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б) от 14 декабря 1947 г. «О проведении денежной реформы и отмене карточек на продовольственные и промышленные товары» // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т. – Т.3 – М., 1969. – С.461.
10. Придеснянський колгоспник. – 1945. – №31. – 10 травня, Правда Прилуччини. – 1946. – №52. – 28 квітня. Соціалістична Срібнянщина. – 1948. – №37. – 9 травня, Соціалістичний шлях. – 1949. – №34. – 28 квітня.
11. Радянська Коропщина. –1947. – №28. – 30 березня.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф.1, оп. 23, спр.1592.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп. 24, спр.119.
14. ЦДАГО України, ф.1, оп. 24, спр.1758.
15. ЦДАГО України, ф.1, оп. 24, спр.3127.
16. ЦДАГО України, ф.1, оп. 24, спр.890.
17. ЦДАГО України, ф.1, оп. 24, спр.892.
18. ЦДАГО України, ф.1, оп. 30, спр.178.
19. ЦДАГО України, ф.1, оп. 30, спр.318.
20. ЦДАГО України, ф.1, оп. 30, спр.320.
21. ЦДАГО України, ф.1, оп. 30, спр.616.
22. ЦДАГО України, ф.1, оп. 46, спр.756.

Владимир Гаврилов

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ЗАЙМЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА БЛАГОСОСТОЯНИЕ КРЕСТЬЯН В ПОСЛЕВОЕННОЕ ВРЕМЯ

Статья посвящена изучению проблемы государственных финансовых мобилизаций в первые годы после нацистской оккупации. Предметом изучения есть займы восстановления и развития народного хозяйства, которые пришли на смену военным займам. Установлено, что типичным явлением было нарушение принципа добровольности, а также реализация займа с использованием жесткого административного влияния. Доказано, что эти мероприятия, среди других, существенно ухудшали материальное состояние коллективизированного крестьянства.

Ключевые слова: заем, финансовые обязательства, финансовая мобилизация, подписка, оплата.

Volodymyr Gavrilloff

STATE FINANCIAL LOANS AND THEIR INFLUENCE ON PEASANTS' WELFARE IN POST-WAR TIME.

The article is devoted to the problem of public financial mobilizations during the first years after the Nazi occupation. The subject of the review is the reconstruction of loans and national economic development, which replaced the military loans. It is mentioned, the violation of the voluntariness principle and the implementation of the loan using the hard administrative pressure was a typical phenomenon. It is proved, these measures, among others, became significantly worse the financial situation of the collectivized peasantry.

Key words: loan, financial obligations, financial mobilization, subscription, payment.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2015